

NIJE KRETSKO SVE ŠTO SJA

Ostava zlatnog nakita iz Nina-Privlake i njegove navodne sličnosti s kretskim ranobrončanodobnim nakitom

Na lokaciji Privlaka kod Nina slučajno je nađena skupina zlatnih predmeta, koja se interpretira kao ostava. Nejasne su okolnosti njezina pronalaska. Skupina se sastoji od bikoničnih perlica, zlatnih traka i dva dugmeta. U prvim publikacijama raspravljalo se o mogućem egejskom podrijetlu tog nakita. U članku su izneseni pregled brončanodobne povijesti istočne obale Jadrana te detaljna usporedba svih komada nakita i sličnih egejskih primjeraka. Dokazano je da u nekim slučajevima postoje izvjesne podudarnosti s egejskim ranobrončanodobnim primjercima, ali ne i izravne paralele. Zaključuje se da naveden nakit na istočnu jadransku obalu nije stigao iz Egeide.

Uvod

Skupina zlatnoga nakita, navodno nađena na lokaciji Privlaka kraj Nina, prvobitno je bila nazvana ostavom.¹ Budući da je slučajni nalaz, nije sigurno da je to uistinu bila ostava. Okolnosti pronalaska nisu nam poznate. Rane publikacije za neke od zlatnih predmeta ove skupine navode paralele s Krete i još nekolicine lokaliteta u Grčkoj iz ranog brončanog doba. Prije negoli krenemo u detaljnu raspravu navedenih paralela, dat ćemo koncizan pregled povijesnih okolnosti dvaju raspravljanih regija: otoka Krete i istočne jadranske obale, gdje je na poziciji Privlaka kraj Nina nađena relevantna “ostava“. Razdoblja koja razmatramo su rano brončano i početak srednjeg brončanog doba.

Rano brončano doba na Kreti

Na otoku Kreti rano brončano doba obilježeno je minojskom civilizacijom. Ona zalazi i u srednje brončano doba te u sam početak kasnoga brončanog doba. Prema apsolutnoj kronologiji razdoblje je to od oko 2000–1450. g. pr. Kr. Civilizaciji

¹ VINSKI 1959.

je ime dao Arthur Evans² prema kralju Minosu, legendarnome vladaru Knosa na Kreti, kako nam donosi i Homer u Odiseji.³ Civilizacija se razvila na Kreti,⁴ a s vremenom se minojska civilizacija proširila na neke manje egejske otoke, tzv. minojske kolonije (Kea, Kitera, Mel i Santorini).⁵ Minojska civilizacija na Kreti počinje gradnjom monumentalnih palača. Ukupno ih je bilo osam, a najveća i naj-luksuznija bio je Knos. Kreta je razvila razgranate prekomorske trgovačke odnose s grčkim kopnom, Malom Azijom (pogotovo Trojom), te s Ciprom, Levantom i Egiptom.⁶ Iz tih su krajeva Minojci pribavljali dragocjene sirovine, uključujući i zlato za nakit s kojim se u članku uspoređuju predmeti iz ostave s lokacije Privlaka kraj Nina. Jedno se vrijeme mislilo da je erupcija vulkana na otoku Santoriniju (antičkoj Teri) minojsku civilizaciju privela kraju. Kasnije se pokazalo da je ta erupcija mogla imati indirektno posljedice na kolaps minojske civilizacije, ali je nije uništila.⁷ Danas se zna da je propast minojske civilizacije bila posljedica invazije Mikenjana (ranih Grka) s grčkoga kopna oko 1450. g. pr. Kr. Mikenjani su bili nositelji kasnobrončanodobne mikenske civilizacije (oko 1600–1200. g. pr. Kr). Od Minojaca su preuzeli ustaljene trgovačke puteve⁸ i brojne odlike materijalne kulture, uključujući pismo. Mikensko pismo linear B modelirano je prema minojskom pismu linear A. Osim lineara A, Minojci su koristili još jedno, tzv. kretsko hijeroglifsko pismo. Oba su minojska pisma još nedešifrirana.⁹ Dok su Mikenjani bili ratnički narod, što se, među ostalim, očituje i u priložima ratne opreme u grobovima oko Knosa u razdoblju nakon mikenske invazije, zapisima ratničke opreme na pločicama linear B pisma iz Knosa i drugdje,¹⁰ uvriježilo se

² EVANS 1921.

³ XIX, 172-178. "Zemlja Kreta imade u iskričavome moru, /
Zemlja lijepa i rodna, /
oko nje voda, /
a na njoj mnogi bezbrojni ljudi; /
gradova je tu devedeset, /
Jezici različiti tu se isprepleću, /
tu su Ahejci, /
Eteokrećani tu su junačine, /
tu i Kidonci, /Dorani, kojih su plemena tri i divni Pelazgi. /
Knosos je velik grad, /
u njemu je kraljevao Minos."
(Odiseja, XIX, 172–178, preveo T. Maretić).

⁴ Za otkriće Knosa i minojske civilizacije i detaljan opis palače u Knosu v. TOMAS 2012: 576.

⁵ FITTON: 2000; TOMAS 2005.

⁶ LAFFINEUR & BASCH 1991.

⁷ DRIESSEN & MACDONALD 2000.

⁸ LAFFINEUR & GRECO 2005.

⁹ TOMAS 2010.

¹⁰ PRESTON 1999.

mišljenje da su Minojci bili veoma miroljubivi, mada postoje i oprečne interpretacije. Niti jedna njihova palača nije imala obrambene bedeme. Prema učestalim prikazima ženskog božanstva, koje provizorno nazivamo Potnijom,¹¹ skloni smo vjerovati da je minojsko društvo bilo matrijarhalne naravi.

Rano brončano doba na istočnoj jadranskoj obali

U vrijeme tijekom kojega na Kreti buja minojska civilizacija, istočna jadranska obala (uključujući područje oko pozicije Privlaka kraj Nina) i njezino zaleđe uglavnom pripadaju području na kojem se rasprostirala cetinska kultura. Ta se kultura razvila u dolini Cetine, no otud su se njezine prepoznatljive odlike raširile po Balkanu,¹² srednjem i južnom Jadranu, uključujući niz lokaliteta na Apeninskom poluotoku, jonskom otočju i priobalju te na Peloponezu. Nešto materijala nalik cetinskom našlo se i na Malti.¹³ Cetinska se kultura datira u drugu polovicu 3. i rano 2. tis. pr. Kr.¹⁴

Na matičnom području, tj. u dolini rijeke Cetine, poznatija je na temelju nalaza iz pogrebnih gomila koje je sredinom 20. st. najviše istraživao Ivan Marović.¹⁵ Naselja te kulture slabije su poznata, s iznimkom naseobine u špilji Škarin Samograd nedaleko od Šibenika. Upravo su nalazi iz te špilje i dali temelja za uspostavu kronologije cetinske kulture¹⁶ dok su naselja malobrojna.¹⁷

Srednje brončano doba na istočnoj jadranskoj obali

Za razliku od ranog brončanog doba, koje je na našoj obali dobro poznato zahvaljujući naprednoj cetinskoj kulturi, za srednje brončano doba naše obale imamo manje podataka. Nakon završetka dinarske grupe, vrlo malo se zna o daljnjem tijeku razvoja srednjega brončanog doba na istočnoj obali Jadrana.¹⁸

Mada će rasprava koja slijedi pokazati da je neutemeljeno reći da je nakit pronađen na lokaciji Privlaka kraj Nina mogao biti kretskoga porijekla (jer sličnosti nisu dovoljno uvjerljive), valja napomenuti da su ranobrončanodobni stanovnici naše obale (nositelji cetinske kulture) u smislu prekomorskih kontakata bili vrlo

---

¹¹ TOMAS 2014.

¹² GOVEDARICA 2006.

¹³ NICOLIS 2005; HEYD 2013; GORI, RECCHIA & TOMAS 2018; TOMAS 2020b; RECCHIA & TOMAS u tisku.

¹⁴ LOŽNJAK DIZDAR & POTREBICA 2017: 43–46.

¹⁵ MAROVIĆ 1953; 1963; 1979; 1991; v. također FORENBAHER 2023.

¹⁶ MAROVIĆ & ČOVIĆ 1983; GOVEDARICA 1989; MARIJANOVIĆ 1991.

¹⁷ MILOŠEVIĆ 1998.

¹⁸ LOŽNJAK DIZDAR & POTREBICA 2017: 47–48.

napredni.¹⁹ Nemamo pokazatelja da su mogli doploviti do Krete, ali bili su u kontaktu s grčkim kopnom koje je, pak, tijekom ranog i srednjeg brončanog doba imalo intenzivne trgovačke kontakte s Kretom (npr. luksuzni zlatni grobni prilozni grobnog kruga A u Mikenki datirani u kraj srednjeg brončanog doba) bili su kretske izrade.²⁰ Dakle, da su podudarnosti uvjerljivije, mogli bismo pretpostaviti da je zlatni nakit na našu obalu s Krete mogao stići preko posrednika s grčkoga kopna, gdje su nađeni lokaliteti sa cetinskim materijalom. Nositelji cetinske kulture bili su sposobni za takve trgovačke kontakte, kao što pokazuju gore spomenuti nalazi iz Italije, Grčke, pa i Malte. Ipak, vidjet ćemo kroz usporedbe koje slijede da ipak nema temelja tvrditi da je nakit kretskoga porijekla. Ni Krećani nisu imali vlastite izvore zlata, već su ga morali uvoziti. Zbog tog su morali biti štedljivi s tim metalom pa možda tu leži razlog zbog kojeg kretske zlatne perlice nisu bile izrađene tehnikom lijevanja, već od tankoga zlatnoga lima. Sudeći prema toj tehnici izrade leži i vrlo značajna razlika između kretskih zlatnih perlica i onih nađenih u ostavi s Privlake kraj Nina. Moguće je, prema Maranu²¹ da je rasprostranjenost cetinskog materijala po srednjem Sredozemlju odraz plovidba nositelja cetinske kulture u potrazi za metalnom rudom. Maran je tako te „Cetinjane“ nazvao „the Argonauts of the western Balkans”.²²

Kasno brončano doba na Jadranu

Problem kronologije kasnobrončanodobnih zajednica u Lici i na Jadranu vezan je uz prijelaz slabo istraženog srednjeg na kasno brončano doba.

Od početka 9. st. pr. Kr. na tom prostoru govori se o željeznodobnim zajednicama čija su nam imena poznata iz kasnijih izvora – Histri, Liburni, Japodi, Delmati...²³ To je razdoblje kada je minojska civilizacija na Kreti već bila iščezla pa ono stoga nije relevantno za građu kojoj je ovaj članak posvećen.

Opis i usporedba zlatnih predmeta

Nedaleko od grada Nina, na poziciji nazvanoj Privlaka 1939. godine pronađena je ostava zlatnoga nakita.²⁴ Prema prvome izvješću nakit je opisan kao nalaz iz grobnoga

¹⁹ TOMAS 2017; 2020a.

²⁰ KARO 1930.

²¹ MARAN 2007.

²² O cetinskim dinamičnim kontaktima, pogotovo s udaljenijim krajevima kao što su Sicilija i Malta, pišu Giulia Recchia i Alberto Cazzella (RECCHIA AND CAZZELLA 2017; CAZZELLA, GORI, PACCIARELLI, RECCHIA 2020), a cetinske nalaze u Albaniji obradila je Maja Gori (GORI, RECCHIA & TOMAS 2018; GORI 2020).

²³ LOŽNJAK DIZDAR & POTREBICA 2017: 101.

²⁴ ABRAMIĆ 1939.

humka (*ibid.*). No, u kasnijim izvješćima opisan je kao ostava jer je ustanovljeno da nema poznatih grobnih humaka s toga područja. Važno je ovdje naglasiti da primjenu pojma „ostava“ u slučaju nakita iz nalazišta Nin-Privlake zapravo treba uzeti s rezervom. Taj je nakit, naime, slučajan nalaz i nepoznate su nam okolnosti pod kojima je došao na svjetlo dana pa se možda tu uopće ne radi o ostavi u doslovnom smislu te riječi.²⁵ Nalazi su prvi put objavljeni 1959. godine.²⁶ Danas su izloženi kao dio stalnoga postava Prapovijesne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu.²⁷

Zbog relativno malenog broja predmeta smatra se da je ostava, ako je uistinu to i bila, sačuvana samo parcijalno. Sastoji se od sljedeća 33 predmeta:

1. Dvadeset bikoničnih perlica raznih veličina, najmanja je dugačka 1,9 cm, a najveća 2,3 cm. Perlice nisu šuplje, već pune. Vjerojatno su bile dio ogrlice (sl. 1).
2. Devet komada zlatnih trakastih aplika, čija duljina varira od 5 do 10 cm. Većina traka je ravna, a samo je nekoliko zakrivljenih. Dvije od tih zakrivljenih traka uz rubove su ukrašene točkicama izvedenim tehnikom iskucavanja (*repoussé*) (sl. 2). Trake su interpretirane kao dekorativne aplikacije s odjeće ili remenja. Tri imaju male rupice za pričvršćivanje, ali samo na po jednome kraju, što nije uobičajeno. Moguće je da su nakon izrade te tri trake bile razdijeljene na manje komade pa im zato nedostaju nasuprotni krajevi koji bi također imali rupice za pričvršćivanje.²⁸
3. Dva konična dugmeta s kanalićem za pričvršćivanje na stražnjem dijelu. Veće dugme ima promjer od 2 cm i konkavno dno, a manje ima promjer od 1,1 cm i lagano konveksno dno (sl. 3).
4. Dvije iskrivljene žice nepoznate namjene, možda su izvorno bile narukvice. Obje imaju kvadratni presjek. Jedna je slomljena, dok druga cijela ima promjer od 7 cm (sl. 4).

Datiranje ostave nije lak zadatak s obzirom da je slučajan nalaz te zato što ne postoji sličan nakit lokalne izrade s kojim bi se ovdje predstavljani primjerci dali usporediti.²⁹ No, na temelju sličnosti s nekim egejskim primjercima, ostava je

²⁵ Ispravna primjena i upotreba pojma „ostava“ raspravlja se u CHAPMAN 2000: 45–47.

²⁶ VINSKI 1959. Ilustracije ostave mogu se naći i u stranim publikacijama (npr. HARTMANN 1970). U članku koji se bavi isključivo brončanodobnim ostavama iz Dalmacije (GLOGOVIĆ 1999–2000), prezentirano je nekoliko ostava, ali su kasnijeg datuma od ove iz Nina-Privlake pa shodno tome te ostave nisu uključena u opus članka.

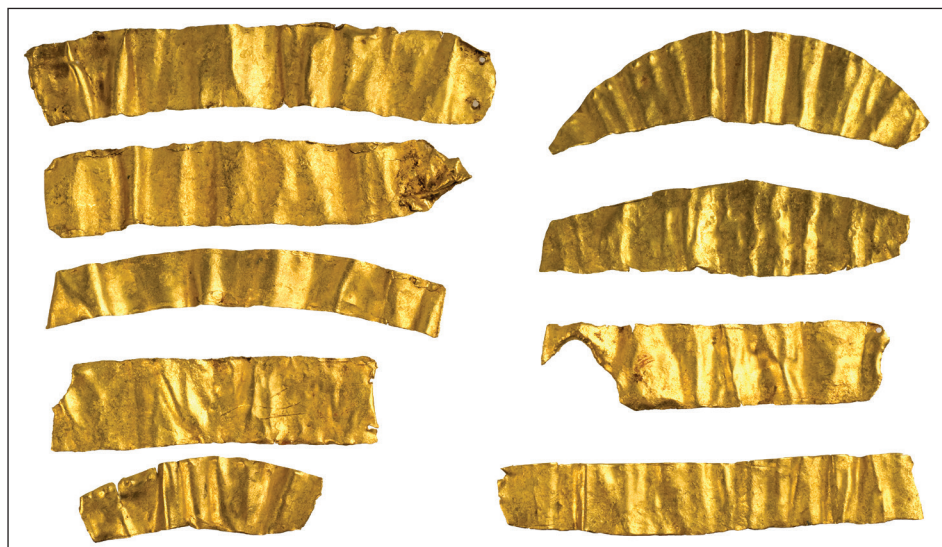
²⁷ Zahvaljujemo ravnatelju Arheološkog muzeja u Zagrebu, Sanjinu Miheliću, što nam je dopustio reproducirati fotografije zlatnog nakita iz Nina-Privlake.

²⁸ Zahvaljujemo prof. Oliveru Dickinsonu sa Sveučilišta u Durhamu (UK) što je predložio tu mogućnost (osobna prepiska).

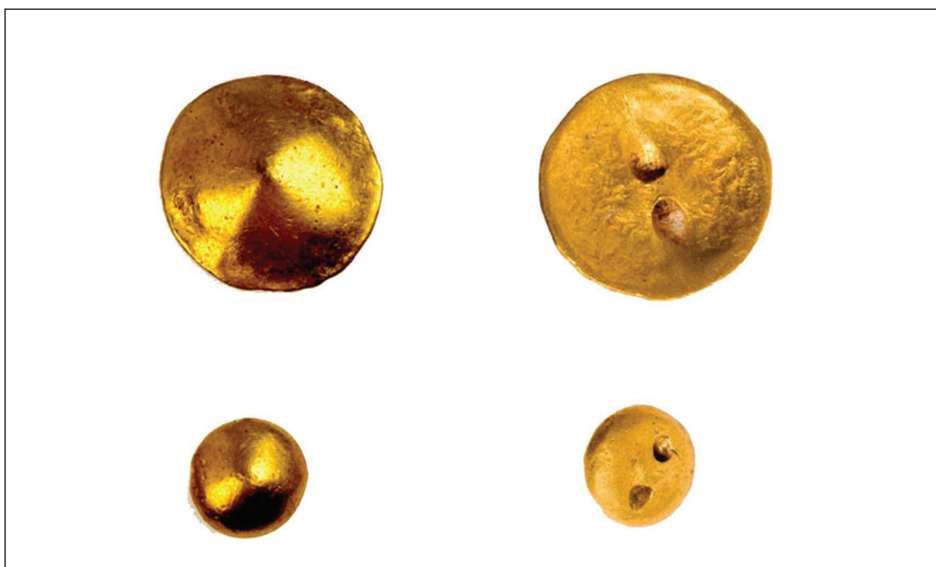
²⁹ VINSKI & VINSKI GASPARINI 1956: 64, 87; GLOGOVIĆ 2003: 27. Jedina paralela ostavi iz Nina-Privlake nađena je na lokalitetu Split-Gripe, ali se sastoji od još manje predmeta. Budući da ne nalikuje onima iz Nina-Privlake, i zato što je i ona slučajan nalaz, od slabe je pomoći za kronološku determinaciju ostave iz Nina-Privlake (MAROVIĆ 1953: 125–128; VINSKI 1959: sl. 15–19; GLOGOVIĆ 2003: 28).

Slika 1. Zlatne bikonične perlice iz Nina-Privlake (foto-arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, reproducirano uz dopuštenje Muzeja).

Slika 2. Zlatne trakaste aplikе iz Nina-Privlake (foto-arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, reproducirano uz dopuštenje Muzeja).

Slika 3. Zlatna dugmad iz Nina-Privlake (foto-arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, reproducirano uz dopuštenje Muzeja).

Slika 4. Zlatne žice/narukvice iz Nina-Privlake (foto-arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu, reproducirano uz dopuštenje Muzeja).

datirana u razdoblje koje odgovara ranom brončanom dobu u Grčkoj.³⁰ Nakon detaljnijeg uvida u navedene predmete ustanovit ćemo koliko su uvjerljive egejske paralele pa, shodno tome, koliko je opravdana i kronološka odrednica ostave.

Perlice

Bikonične su perlice bile uobičajene u prapovijesnoj Egeidi. Bile su izrađivane od različitih materijala pa tako i od zlata.³¹ Pripadaju tipu VII po Braniganovoj klasifikaciji: probušene su kroz svoju dužu stranu i duljinom variraju od 0,3 do 1 cm.³² Prema Braniganu najraniji primjerci nađeni su u ranobrončanodobnoj Troji, sloj IIg.³³ Ostali, a i brojniji primjerci ranobrončanodobnih zlatnih perlica, dolaze iz Poliohnija na Lemnu i nekropole Steno na Lefkadi (vidi niže). Brojne bikonične perlice nađene su i u grobnicama tipa *tholos* ranoga i srednjega brončanog doba lokaliteta Platanos na Kreti, ali te su izrađene od kamena, a ne od zlata.³ Dosad nisu pronađeni primjerci zlatnih bikoničnih perlica srednjega brončanog doba. Kod Branigana³⁵ se, doduše, spominju srednjoheladski (dakle, srednjobrončanodobni) primjerci s lokaliteta Sesklo, ali u relevantnim se publikacijama ništa o njima ne da pronaći.³⁶ Malobrojne bikonične perlice nađene su u grobnicama grobnih krugova A i B u Mikeni (kraj srednjega i početak kasnoga brončanog doba), ali su izrađene od poludragog kamena, a ne zlata.³⁷ Tijekom kasnoga brončanog doba dominirale su kompleksnije forme zlatnih perli, dok su one bikonične bile veoma rijetke, svega nekoliko njih poznato je iz grobnih komora Mikene, iz tzv. „blaga iz Tirinta“ te s kasnobrončanodobnih lokaliteta otoka Kefalonije.³⁸

Iz ovoga kratkog pregleda rasprostranjenosti i prisutnosti bikoničnih perlica u Egeidi vidimo da rano brončano doba pruža najbolje paralele za zlatne primjerke iz ostave Nin-Privlaka, pa time i najpouzdaniji kronološki okvir. Geografski pokrivaju široko područje od sjeverne Egeide i Troje, do jonskih otoka na zapadu

³⁰ VINSKI 1959; PAROVIĆ-PEŠIKAN 1985: 20, n. 5; GOVEDARICA 1989: 125–126.

³¹ EFFINGER 1996: 23–23. Veoma koristan pregled svih tipova egejskih brončanodobnih perlica može se naći u ALRAM-STERN 2004: 453–456.

³² BRANIGAN 1974: 40.

³³ BRANIGAN 1974: 40; SCHMIDT 1902: 235–236.

³⁴ XANTHOUIDES 1924: 124–125, T. LVIII.

³⁵ BRANIGAN 1974: 40.

³⁶ Christos Tsountas (TSOUNTAS 1908: T. III) navodi zlatne i pozlaćene karičice iz srednjoheladskih grobnica u Sesklu, ali ne i zlatne perlice.

³⁷ KARO 1930: T. XXV/115; MYLONAS 1972: 185, 343, T: 158b/2.

³⁸ KARO 1930a: 124, T. 4; HIGGINS 1980: 76; XENAKI-SAKELLARIOU 1985: 65, T. 7: 2325/1, 143, T. 42: 2295/2, 293; KONSTANTINIDI 2001: 22. Za diskusiju o dataciji „blaga iz Tirinta“, v. MARAN 1987; 2006: 123–130 (zlatne su bikonične perlice tu prikazane na sl. 8.4a, zahvaljujemo prof. Georgu Nightingaleu sa Sveučilišta u Salzburgu na tom podatku).

i Krete na jugu. Tu, doduše, trebamo isključiti ranobrončanodobne Kiklade s kojih potječe nakit izrađen od srebra, bronce, kosti, školjke i poludragog kamenja, ali ne i od zlata. Jedinu iznimku čine po jedna ranobrončanodobna zlatna perlica s otokâ Naksa i Kera, ali one nisu bikonična oblika.³⁹ Treba napomenuti da zlatne bikonične perlice nisu egejska novina i da za njih postoje i šire geografske paralele, npr. one s lokaliteta Ur, Susa, Tell Brak i drugdje, datirane u drugu polovicu 3. tisućljeća pr. Kr.⁴ Ranijih primjeraka ima i iz Varne (vidi niže).

Zlatne bikonične perlice iz sloja IIg u Troji relativno su velike (duljine od 2,25–2,5 cm do 3–3,5 cm) i pune, odnosno, izrađene tehnikom lijevanja.⁴¹ Za razliku od njih, većina drugih ranobrončanodobnih egejskih zlatnih bikoničnih perlica nije puna, već oblikovana od zlatne folije (kao što je slučaj i sa zlatnim perlama s Krete).⁴² Za ovaj su, pak, članak najvažnije paralele s lokalitetâ Steno na Lefkadi i Poliohni na Lemnu. Relevantne perlice s Lefkade nađene su u tumulima R4, R12, R15 i R26 nekropole Steno (faza: ranoheladsko doba II–III). Ukupno ih je 81 i duljinom variraju od 0,5–1 cm. Većina ih je izrađena od zlatne folije, no one iz tumula R26 su pune, što ih čini sličnima perlicama iz Troje II, kao što je primijetio već i Dörpfeld.⁴³ Zlatne bikonične perlice iz Poliohnija nađene su u sobi 643 tzv. „žute faze“ grada (ranobrončano doba III, prema apsolutnoj kronologiji to bi bilo doba oko 2300–2000. g. pr. Kr.). Sačuvana su 52 komada, a vjerojatno su činila ogrlicu. Perlice su izrađene od zlatnoga lima i sve su jednake duljine od 1 cm.⁴⁴ U Poliohniju su nađene i druge vrste perlica. Bernabò Brea⁴⁵ za neke od njih pronalazi tijesne paralele s perlicama iz tzv. ‘trojanskog blaga’.⁴⁶ Da zlatne bikonične perlice mogu biti i veoma sitnih dimenzija pokazuje primjerak dugačak svega 5 mm iz kuće br. 19 lokaliteta Kolona na otoku Egini.⁴⁷

Prvobitna publikacija ostave iz Nina-Privlake navodi paralele između njezinih bikoničnih perlica i onih kulture zvonastih pehara, ali su i egejske veze bile uzete

³⁹ SAPOUNA-SAKELLARAKIS 1977: 123, 128; BRANIGAN 1983: 20; TOMAS 2016: 365.

⁴⁰ MAXWELL-HYSLOP 1971: 7–10, 30, T. 7, 10, 12, 30; HIGGINS 1980: 49; ARUZ 2003: 124, T. 72, 126, T. 73, 303, T. 202c.

⁴¹ Da su perlice pune, vidi se iz crteža njihova profila u BLEGEN *et al.* 1950: vol.1/2, T. 356/2, 5 (veličine perlica mogu se vidjeti u *ibid.* T. 1/1, 351, a ilustracije u *ibid.* vol. 1/2, T. 357/35–358).

⁴² VASILAKIS 1996: 18.

⁴³ DÖRPFELD 1927: vol. 1, 287–288, vol. 2, T. 60/2, 3, 61a/1, 2; v. također KILIAN-DIRLMEIER 2005: T. 6/7, 14/3, 19/3, 34/1.

⁴⁴ BERNABÒ-BREA 1976: 288–290, T. CCXLVIII/c, d; ilustracije u boji mogu se naći u KALT-SAS 2007: 50–51.

⁴⁵ BERNABÒ-BREA 1976: 288.

⁴⁶ U BERNABÒ BREA (1976: T. CCL/21) vidimo i više zdepast tip zlatne bikonične perlice. Prema kronološkoj tablici u MENDONI (1997: 137–139), tzv. „žuta faza“ Poliohnija paralelna je s Trojom f–h i Trojom faze III–rane faze IV.

⁴⁷ rano brončano doba III; v. REINHOLDT 2008: 15–16, 25, 107, T. 3/15, 11/5.

u obzir.⁴⁸ Kasnije su studije, pak, tvrdile da su te egejske veze puno uvjerljivije. Tako su perlice iz ostave Nin-Privlaka opisane nalik svim onim egejskim navedenim u ovom poglavlju, pa je kao zaključak sugerirano da su i potekle s egejskih prostora.⁴⁹ Postoje, međutim, tri bitne razlike u odnosu na egejske paralele:

1) oblik – zbog svojega izduženog bikoničnog oblika, perlice iz ostave Nin-Privlaka odgovaraju samo onima iz Poliohnija i Troje, dok su ostale egejske zlatne perlice zdepastije;

2) veličina – egejske zlatne bikonične perlice (osim primjera iz Troje, v. gore) su malene, dugačke do 1 cm, dok su one iz Nina-Privlake skoro dvostruke veličine (oko 2 cm);

3) tehnika izrade – većina egejskih zlatnih bikoničnih perlica (osim onih iz Troje IIg i s grobnice R26 lokaliteta Steno na Lefkadi) izrađene su od zlatnoga lima, dakle, šuplje su, dok su primjerci iz Nina-Privlake puni, što znači da su lijevani.

Da zaključimo: svojom veličinom, oblikom i tehnikom izrade zlatne bikonične perlice iz ostave Nin-Privlaka najbolje odgovaraju ranobrončanodobnim primjercima iz Troje, a tek djelomično nalikuju ostalim egejskim primjercima koji su ovdje nabrojani.

Trake

U Egeidi su zlatne trake bile posebno popularne na ranobrončanodobnoj Kreti; nastavile su se ondje proizvoditi i tijekom srednjega brončanog doba, ali u puno manjim količinama. Na grobljima na otočiću Mohlu uz sjevernu obalu Krete (pogotovo u grobnicama br. 2 i 19), u *tholos*-grobnicama ravnice Mesara (pogotovo *tholosu* A u Platanu), na groblju Arhanes-Furni te u Maliji, pronađeno je 50-ak zlatnih traka (dijadema), s tim da polovica njih dolazi iz Mohla.⁵⁰

Neki od tih primjeraka obične su zlatne trake koje pripadaju Braniganovom tipu I. Imaju jednostavnu dekoraciju točkica izvedenih tehnikom iskucavanja (*repoussé*) i rupice za pričvršćivanje bilo za odjeću ili kosu (u drugom slučaju rupice su služile za provlačenje igala za kosu). Neki drugi primjerci kompleksnije su izrade i dekoracije te pripadaju Braniganovim tipovima II–V.⁵¹ Najkompleksniji primjerci imali su dekorativne dodatke, poput listova ili tzv. antena. Paralele i

⁴⁸ VINSKI 1959: 210–211.

⁴⁹ PAROVIĆ-PEŠIKAN 1985: 20; GOVEDARICA 1989: 125–126.

⁵⁰ SEAGER 1912: 22–32, 70–74; XANTHOUDIDES 1924: 67, 111, T. XXXIX, LVII; DEMAR-GNE 1930: 404–421, T. 18; DAVARAS 1975: 108–109; VASILAKIS 1996: 16, 95–108, T. 15–40, 59; SAKELLARAKIS & SAPOUNA-SAKELLARAKIS 1997, vol. II: 643–645; PAPADATOS 2005: T. 10, sl. 25. Ilustracije većine kretskih dijadema mogu se naći u EFFINGER 1996. Budući da su dijademe mahom nađene u grobnicama i budući da one nikad nisu primjetne na figurativnim prikazima, moguće je da je njihova uporaba bila limitirana na pogrebni kontekst (DICKINSON 1994: 180).

⁵¹ BRANIGAN 1974: 37–38.

inspiracije mogu se naći u Troji i Mezopotamiji, ali ove mezopotamske daleko su naprednije što se tiče tehnike izrade i dekoracije.⁵² Higgins je štoviše predložio da je Mezopotamija bila izvorišna točka dijadema poput onih iz Mohla te je tvrdio da slični primjerci dolaze iz Ura i datiraju se u drugu polovicu 3. tisućljeća pr. Kr.⁵³ Na grčkome su kopnu zlatne trake, neke od kojih su bile ukrašene tehnikom iskucavanja, poznate s nekoliko lokaliteta, npr. EGINE, LERNE, AIDONIJE, ARGAE, grobnih krugova MIKENE, itd. U kasnom, pak, mikenskom razdoblju one postaju rjeđe i jednostavnije ukrašene.⁵⁴ U nešto većem broju naći ćemo ih ponovno na Cipru između 1400–1100. g. pr. Kr. Iako su neki njihovi ukrasi mikenskog porijekla, ciparske su dijademe, prema Higginsu, vjerojatnije nastale kao rezultat azijske inspiracije.⁵⁵

Trake iz Nina-Privlake uspoređene su s onima iz Troje IIg te iz grobova iz Mohla i Platana na Kreti faze ranominojsko II–III.⁵⁶ Tehnika izrade bila im je ista – to su komadi zlatnoga lima nastali učestalim udaranjem čekićem po zlatnoj poluzi sve dok se ona ne bi stanjila. Najučestalija dekoracija izvedena je tehnikom iskucavanja (*repoussé*).⁵⁷ No, samo su tehnika izrade i taj tip ukrašavanja zajednički dvjema grupama zlatnih traka. Egejske trake, naime, imaju kompleksniji ukras i duže su od primjeraka iz ostave Nin-Privlaka, čak i ako uzmemo u obzir mogućnost da ove druge nisu sačuvane cijele (v. fusnotu 28). Primjerice, dio „trojanskog blaga A“ tanka je zlatna traka dugačka 46 cm.⁵⁸ Na krajevima ima perforacije, a uz rubove točkice izvedene tehnikom iskucavanja. Ipak, njezina veličina, fina izrada i kompleksniji točkasti ukras (izveden cijelom dužinom trake, a ne samo na krajevima) čini je veoma drugačijom od primjeraka iz ostave Nin-Privlaka. Iako u Mohlu nalazimo jednostavnije primjerke od trojanskoga, oni također dekoracijom i veličinom (duljinom variraju od 14–30 cm) nadmašuju primjerke iz ostave Nin-Privlaka.⁵⁹ Sličan je slučaj s trakama iz Platana gdje je najveća duga 13 cm.⁶⁰ Zbog svega toga moramo zaključiti da zlatne trake iz ostave Nin-Privlaka i one iz ranobrončanodobne Egeide nisu nalik.

⁵² RASMUSSEN MCCALLUM 1983.

⁵³ HIGGINS 1980: 53; ilustracije se mogu naći u WOOLLEY 1934: T. 139. Za smještaj egejskih dijadema u širi kontekst tog tipa nakita, v. SARGNON 1987: 45–57.

⁵⁴ REINHOLDT 1993: 33–38; KONSTANTINIDI 2001: 24–25; ALRAM-STERN 2004: 459–460. Za ilustracije dijadema iz grobnih krugova u Mikeni v. KARO 1930; MYLONAS 1972.

⁵⁵ HIGGINS 1980: 85; PIERIDES 1971: 15–16; T. 6.

⁵⁶ VINSKI 1959: 210–211; PAROVIĆ-PEŠIKAN 1985: 20; GOVEDARICA 1989: 125–126.

⁵⁷ BRANIGAN (1983: 15–16) predlaže da su tijekom tog ukrašavanja trake bile položene na meku smolu ili kožu, tako da se ne bi probušile pri udaranju čekića o šilo kojim su se točkice izvodile.

⁵⁸ DEMAKOPOULOU 1990: 171, kat. br. 40; ANTONOVA *et al.* 1996: 46–47.

⁵⁹ SEAGER 1912: 8–10, 41, 43.

⁶⁰ XANTHOUIDES 1924: 111, T. LVII.

Dugmad

U članku o egejskoj dugmadi Spyros Iakovidis ne spominje nijedan primjerak raniji od mikenskog, tj. kasnoga brončanog doba.⁶¹ No, u kasnijoj publikaciji Konstantinidi navodi glinenu dugmad ranoga i srednjega brončanog doba.⁶² Iako svojim oblikom dva dugmeta iz ostave Nin-Privlaka odgovaraju nekim mikenskim, vidljiva je razlika u rupicama za pričvršćivanje. Nadalje, nijedno mikensko dugme nije izrađeno od zlata, nego od gline, kamena, kosti ili bjelokosti, s tim da je po jedno glineno dugme iz Mikene i Sparte obloženo zlatnom folijom.⁶³

Šesnaest zlatnih hemisferičnih aplika sa zaravnanim rubovima nađeno je u sobi 643 tzv. 'žute faze' grada Poliohni. Njihov prosječan promjer iznosi 8 mm.⁶⁴ Imaju konkavnu bazu s karičicom za pričvršćivanje, pa stoga ne nalikuju primjercima iz Nina-Privlake. Spominjemo ih zbog toga što nije pronađena nikakva druga potpuno zlatna egejska dugmad. U tolosu C u nekropoli Arhanes na Kreti pronađene su aplikе oblikom nalik onima iz Poliohnija na Lemnu, ali rupice za pričvršćivanje probušene su im kroz rubove.⁶⁵ U *tholos*-grobnici A u Platanu nađene su tanke zlatne kružne aplikе s rupicama za pričvršćivanje,⁶⁶ ali ni one ne nalikuju dugmadi iz ostave Nin-Privlaka.

Vidimo da ni za dugmad nema uvjerljivih paralela u egejskom svijetu. Osim oblika i rupica za pričvršćivanje, glavna je razlika i u tome što su sve egejske zlatne aplikе/dugmad izrađene od zlatnog lima, dok su dva dugmeta iz Nina-Privlake lijevana.

Žice/narukvice?

Nejasno je jesu li zadnja dva zlatna komada nakita iz ostave Nin-Privlaka deformirane narukvice ili tek puke zlatne žice. Tijekom ranoga brončanog doba u Grčkoj zlatne su žice imale kvadratni ili kružni presjek i koristile su se za prstene, naušnice, karičice za kosu, peteljke dekorativnih listova (npr. na dijademama) i slično.⁶⁷ No, žice iz ostave Nin-Privlaka prevelike su da bi služile za bilo što od nabrojenog. U Egeidi su ovako deblje žice kvadratnog presjeka i ponekad zavignute, nađene u Troji II i na otoku Lefkadi.⁶⁸ Što se tiče zlatnih narukvica, one

⁶¹ IAKOVIDIS 1977: 113–119, T. 24–25.

⁶² KONSTANTINIDI 2001: 29, 55.

⁶³ IAKOVIDIS 1977: 114, .

⁶⁴ BERNABÒ-BREA 1976: 288, T. CCL/1–16, .

⁶⁵ SAKELLARAKIS & SAPOUNA-SAKELLARAKIS 1997, vol. II: 662, sl. 729.

⁶⁶ XANTHOUDIDIS 1924: T. LVII.

⁶⁷ VASILAKIS 1996: 15.

⁶⁸ SCHMIDT 1902: 245, sl. 5942, 6131; ANTONOVA *et al.* 1996: 79; KILIAN-DIRLMEIER 2005: T. 2/10.

nisu bile posebno popularne u Egeidi, pogotovo prije kasnoga brončanog doba.⁶⁹ Samo je u grobnim krugovima Mikene nađeno nešto zlatnih narukvica i neke od njih imaju kvadratni presjek.⁷⁰

Dva zlatna torkvesa nađena su u sobi 643 tzv. ‘žute faze’ grada Poliohnija na Lemnu, ali oni su kružnoga presjeka i imaju konične krajeve⁷¹ pa ne nalikuju ovdje opisanim žicama iz ostave Nin-Privlaka. To znači da ni u njihovom slučaju nismo uspjeli naći uvjerljive egejske paralele tako da namjena tih dvaju komada zlatnog nakita ostaje nepoznata.

Veze između Egeide i istočne jadranske obale

Na temelju dosadašnjeg pregleda i usporedbi možemo zaključiti da svega neki komadi zlatnog nakita iz Nina-Privlake nalikuju egejskim primjercima, ali samo površno. Direktno paralele nismo uspjeli utvrditi ni u jednom slučaju. Pa ipak, na temelju tih površnih sličnosti predloženo je u ranijoj literaturi da je ostava Nin-Privlaka egejskog podrijetla.⁷² Ta opcija nije neutemeljena s obzirom na ranobrončanodobne okolnosti koje su možda povezivale Egeidu i istočnu jadransku obalu.

Tijekom razdoblja koje odgovara ranome brončanom dobu u Grčkoj dobar dio istočne jadranske obale pokrivala je cetinska kultura koja je, s obzirom na njezine razgranate prekomorske kontakte,⁷³ bila vrlo napredan brončanodobni fenomen istočnojadranske obale i zaleđa.⁷⁴ Na lokalitetima cetinske kulture nađeno je nešto metalnih predmeta. Vjerojatno je metal onamo stigao kao rezultat trgovine, jer istočna jadranska obala nema izvore metalne rude. Budući da zasad nemamo ni otkrivena cetinska naselja s eventualnim metalurškim radionicama, vjerojatno su spomenuti metalni predmeti onamo stizali kao gotovi proizvodi.⁷⁵ Ostava Nin-Privlaka geografski pripada području koje je pokrivala cetinska kultura. Spomenuto je da neki komadi nakita te ostave podsjećaju na nakit nekropole Steno na jonskome otoku Lefkadi. To je važno napomenuti jer neke od grobnica te nekropole nalikuju cetinskim grobnicama s inhumacijom. Nadalje, tumuli nekropole Steno na Lefkadi uzdižu se nad kružnom platformom kakva se može vidjeti i u slučaju jednoga tumula cetinske kulture.⁷⁶

⁶⁹ KONSTANTINIDI 2001: 249.

⁷⁰ KARO 1930: T. CXLIII/788. U mikenskom grobnom krugu A nađeni su i primjerci zlatne žice (KARO 1930: T. XXXIV, LVI/639), ali puno finije od one iz ostave Nin-Privlaka.

⁷¹ BERNABÒ-BREA 1976: 288, T. CCXLVI/25, 26.

⁷² GOVEDARICA 1989: 126.

⁷³ GORI, RECCHIA & TOMAS 2018.

⁷⁴ MARAN 2007: 15–17.

⁷⁵ o tome v. MAROVIĆ & ČOVIĆ 1983: 217.

⁷⁶ GOVEDARICA 1989: 126, 217; MARAN 1998, vol. II: 333–334, T. 69.

Moguće je da su spomenuti metalni predmeti u okrilje cetinske kulture stizali iz Grčke. Kao potvrdu tome možemo navesti nalaze cetinske keramike na cijelom nizu grčkih lokaliteta, što sasvim očito ukazuje na postojanje trgovačkih odnosa između ta dva područja.⁷⁷ Cetinsku keramiku odlikuje dosta bogat urezan i žigosan ukras pa možda u tome leži razlog njezinoj popularnosti u jadranskome i srednjomediteranskom bazenu.⁷⁸ Naime, keramika cetinske kulture, ili ona inspirirana cetinskim odlikama nađena je u Albaniji, na obalama sjevernog Jadrana, u Italiji, na Siciliji, Malti, Peloponezu te na otoku Eginu u Saronskom zaljevu.⁷⁹ Među brojnim grčkim lokalitetima s cetinskom keramikom, kao što su Kolona, Koraku, Lerna, Mikena, Prosimna, Tirint, Tsoungiza i Zigouries, posebno se ističe materijal iz Altisa kod Olimpije. Osim izvorne cetinske keramike ondje se proizvodila i lokalna siva minijska keramika koja je oponašala cetinske odlike.⁸⁰

Mnoštvo cetinske keramike u ranobrončanodobnoj Grčkoj ukazuje na postojanje uzajamnih trgovačkih kontakata. Štoviše, predloženo je da su neki od nabrojanih grčkih lokaliteta bili punktovi trgovačke mreže koju su predstavnici cetinske kulture razvili niz istočnu jadransku obalu pa preko jonskih otoka i Peloponeza, do vibrantnog egejskog trgovačkog svijeta.⁸¹ Ako je to uistinu bilo tako, cetinska je kultura predstavljala unikatan slučaj ustaljenih brončanodobnih trgovačkih kontakata između istočne jadranske obale i Egeide. Moguće je da je jedan od ciljeva te trgovine bila doprema metala iz Egeide na područje cetinske kulture, vjerojatno u svrhu naglašavanja višeg hijerarhijskog položaja njezinih predstavnika.

U vezi s ovom temom valja se sjetiti tri tumula s luksuznim prilozima nađenim na crnogorskom dijelu istočne jadranske obale. To su Mala Gruda i Velika Gruda kod Kotora te Boljevića Gruda kod Podgorice. U njima su, između ostaloga, otkrivene i zlatne karičice, vjerojatno ukrasi za kosu, koje nalikuju primjercima iz tumula R15b nekropole Steno na otoku Lefkadi, datiran u ranobrončanodobnu II fazu.⁸² Maran⁸³ naglašava da je središte distribucije takvih zlatnih karičica po Balkanu bilo i u karpatskom bazenu. Prema tome, primjerci s Lefkade vjerojatno predstavljaju balkanski import u sjeverozapadnu Grčku pa te karičice ne podržavaju argumente o mogućem širenju egejskih ranobrončanodobnih proizvoda i ideja ka sjeveru. Naprotiv, čini se da je u ovom slučaju to širenje išlo u suprotnome smjeru.⁸⁴ No, osim tih karičica, u tumulu Mala Gruda nađena su još dva predmeta zanimljiva za proučavanje veza s egejskim svijetom:

⁷⁷ MAROVIĆ & ČOVIĆ 1983: 207; TOMAS 2020.

⁷⁸ FORENBAHER 2018.

⁷⁹ GOVEDARICA 1989: 132, 142–144; MARAN 1998, vol. II: T. 71; NICOLIS 2005, vol. II: 528, 534–535.

⁸⁰ RAMBACH 2007: 83, 86.

⁸¹ MARAN 2007: 16; RAMBACH 2007: 86.

⁸² PRIMAS 1996: 75–88, 146.

⁸³ MARAN 2007.

⁸⁴ MARAN 2007: 9.

- 1) zlatni bodež koji je možda egejskog, levantskog ili anatolijskog porijekla
- 2) srebrna sjekira s rupom za nasad drška, najprije protumačena kao dalmatinski tip, a zatim kao egejski.⁸⁵

Moguće je da ova dva predmeta, s obzirom na podrijetlo, ipak potječu s juga pa su nam zato veoma dragocjeni za temu koja se raspravlja u ovome članku.

Imajući u vidu ovdje predstavljene indikacije ranobrončanodobnih kontakata između istočne jadranske obale i Egeide, moguće je da je nakit iz ostave Nin-Privlaka ipak egejski, iako direktne paralele ne možemo naći. Valja primijetiti da su tijekom ranoga brončanog doba u Egeidi postojala tri vodeća trgovačka centra koja su, štoviše, dala i najveću količinu zlatnih artefakata: Poliohni na Lemnu, otočić Mohlo uz sjevernu obalu Krete te otok Lefkada.⁸ Nakit iz ostave Nin-Privlaka pokazuje neke sličnosti, ali ne i izravne paralele s nakitom tih triju lokaliteta.

No, je li Egeida jedina opcija kad je u pitanju mjesto porijekla nakita iz ostave Nin-Privlaka? Rečeno je da taj nakit vjerojatno nije lokalne izrade, ali je li Egeida jedino područje s kojega je on mogao stići na istočnu jadransku obalu? Još je jedno važno pitanje: je li rano brončano doba jedina kronološka opcija?

Veza s eneolitičkom Varnom?

Tražeci egejske paralele za zlatni nakit iz ostave Nin-Privlaka sasvim neočekivano primijećeni su slični predmeti u neolitičkom materijalu izloženom u Nacionalnom arheološkom muzeju u Ateni. Na primjer, zlatne trake s lokaliteta Aravisó Yanitsón kraj Pele u grčkoj Makedoniji ili iz pećine Zas na Naksu veoma su nalik zlatnim trakama iz ostave Nin-Privlaka, pogotovo po veličini i položaju rupica za pričvršćivanje. Još jedna zlatna traka iz te neolitičke zbirke vrlo im je nalik. Ukrašena je točkicama izvedenim tehnikom iskucavanja, baš kao što je to učinjeno i na trakama iz ostave Nin-Privlaka. Podrijetlo zadnje spomenute trake nažalost nije poznato.⁸⁷

Pitanje podrijetla i kronologije postaje zamršenije jer je primijećeno⁸⁸ da su zlatne trake poput ovih grčkih otkrivene u eneolitičkoj nekropoli u bugarskoj Varni, gdje su pokrivala ili usta ili čelo glinenih maski pokojnika, a rupice na tim trakama služile su za njihovo pričvršćivanje o maske. Katie Demakopoulou⁸⁹ primijetila je i da su i neki drugi neolitički komadi Nacionalnog arheološkog muzeja nalik balkanskom nakitu, pogotovo onome iz Varne.⁹⁰ Taj je nakit obično

⁸⁵ Detaljnija bibliografija za svaku od navedenih opcija može se naći u TOMAS 2010: 190

⁸⁶ VASILAKIS 1996: 18.

⁸⁷ DEMAKOPOULOU 1998: 19, 36, 61, 63, 64; TOMAS 2016: 362, sl. 411.

⁸⁸ Primjerice, u PPATHANASSOPOULOS 1996: 339–340.

⁸⁹ DEMAKOPOULOU 1998: 18–19.

⁹⁰ Sličnosti materijala iz Egeide i Varne raspravlja se u: WEISSHAAR 1982; MAKAY 1993.

nađen u grobovima i ukazuje na postojanje društvene raslojenosti na lokalitetima koji se smatraju vodećim metalurškim središtima toga razdoblja.⁹¹

Na prvi pogled zlatne trake iz Varne nalikuju onima iz ostave Nin-Privlaka više od bilo kojeg ranije opisanog primjerka ranobrončanodobne Egeide. Pogotovo je to slučaj s onim trakama iz Varne koje su relativno kratke, primjerice, onima iz grobova 2, 3, 4 i 43 čija duljina varira od 7–11 cm.⁹² Razlika je, međutim, u tome da su trake iz Varne masivnije i deblje (pa je vjerojatno i to razlog što se nisu smežurala poput onih iz Nina-Privlake). Ako usporedimo perlice iz ostave Nin-Privlaka, vidjet ćemo da su veoma nalik zlatnim bikoničnim perlicama iz najbogatijeg groba iz Varne (grob br. 43) u kojem je vjerojatno bio pokopan poglavar zajednice ili kralj. U tom su grobu nađene i neke od upravo opisanih zlatnih traka.⁹³ Zlatne perlice iz tog groba puno su lijevane i dugačke oko 1–2 cm. Podsjetimo se da su perlice iz ostave Nin-Privlaka također puno lijevane i dugačke oko 2 cm. Nadalje, u grobovima Varne nađeno je na stotine zlatne dugmadi, neki su primjerci hemisferični, a neki konični poput onih iz ostave Nin-Privlaka.⁹⁴ Iako i ta dugmad na prvi pogled više nalikuju onoj iz ostave Nin-Privlaka negoli egejska dugmad, i ovdje možemo primijetiti bitne razlike. Prva je da je dugmad iz ostave Nin-Privlaka lijevana, a ona iz Varne izrađena je od zlatnoga lima. Druga je razlika u tome da dugmad iz ostave Nin-Privlaka na svojoj stražnjoj strani ima tunelaste rupice za pričvršćivanje, dok su te rupice na dugmadi iz Varne probušene kroz njihovu površinu. Naposljetku trebamo spomenuti i zlatne narukvice iz Varne koje su deblje od zlatnih narukvica/žica iz ostave Nin-Privlaka.⁹⁵

Nekropola iz Varne datira se oko 4600–4200. g. pr. Kr.⁹⁶ Njezino blago predstavlja nenadmašiv primjer rane metalurgije u Europi.⁹⁷ Budući da je ostava iz Nin-Privlake slučajan nalaz, nema nikakve prepreke da se zapitamo je li možda kronološki starija nego što se dosad mislilo.⁹⁸ Tu je mogućnost, a i moguću vezu s eneolitičkim zlatnim nakitom iz Varne, već uzela u obzir Nives Majnarić Pandžić.⁹⁹

⁹¹ DEMAKOPOULOU 1998: 17.

⁹² FOL & LICHARDUS 1988: 186–187, 190, 201, sl. 1, 2, 20.

⁹³ FOL & LICHARDUS 1988: 200, sl. 28–29.

⁹⁴ FOL & LICHARDUS 1988: sl. 1, 2, 29.

⁹⁵ Želimo zahvaliti Vladimiru Slavčevu iz Regionalnog povijesnog muzeja u Varni jer je pružio dodatne podatke o zlatnome nakitu eneolitičke nekropole koji nisu dostupni u publikacijama, a bili su nužni za usporedbu. Prilikom posjeta tom muzeju 2009. godine imali smo priliku pogledati opisani zlatni nakit te s kolegom Slavčevom raspraviti sličnosti i razlike u odnosu na nakit ostave Nin-Privlaka.

⁹⁶ HIGHAM *et al.* 2007: 652; HIGHAM *et al.* 2008: 109–110. Za opći pregled prapovijesti Bugarske, v. TODOROVA 2003.

⁹⁷ GIMBUTAS 1977; RENFREW 1978; 1986; IVANOV 1983; SLAVCHEV 2009.

⁹⁸ Predmeti su upravo zbog tog razloga bili izloženi na policama s materijalom koji se proteže od neolitika do ranoga brončanog doba u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Zahvaljujemo dr. sc. Jacqueline Balen na tom podatku.

⁹⁹ MAJNARIĆ PANDŽIĆ 2004: 75–76.

U početku je velika geografska udaljenost osporavala pretpostavku o mogućim vezama između nakita iz ostave Nina-Privlaka i Varne. No, treba se sjetiti da su eneolitički stanovnici Varne održavali kontakte s vrlo udaljenim krajevima, kao što primjerice svjedoče ondje pronađeni ukrasni predmeti izrađeni od školjaka *dentalium* i *spondylus*, koje se ne mogu naći u Crnome moru.¹⁰⁰ Predloženo je da je upravo školjka *spondylus* bila jedan od najdragocjenijih trgovačkih artikala u neolitičkoj Europi i možda najstariji trgovački artikl s tako širokim geografskim rasponom.¹⁰¹ S tim u vezi valja primijetiti da školjka *spondylus* obitava i u Jadranskom moru i da su je prapovijesni žitelji naše obale vjerojatno uzgajali i njome se koristili.¹⁰² Pa ipak, samo je hipoteza da je trgovina školjkom *spondylus* mogla biti poveznica između Varne i naše obale. Sličnosti zlatnoga nakita iz ostave Nin-Privlaka i Varne ipak nisu dovoljno jake da bismo prihvatili mogućnost crnomorskog podrijetla naše ostave.

Ovaj članak nije moguće okončati uvjerljivim prijedlogom o tome kada, gdje i kako je zlatni nakit iz ostave Nin-Privlaka stigao na našu obalu. Ispitane su dvije mogućnosti njegova podrijetla: ranobrončanodobna Egeida, koja je s jadranskim bazenom bila povezana preko jonskih otoka, te eneolitičko crnomorsko područje koje je s našom obalom moglo biti povezano kopnenim putovima preko Balkanskoga poluotoka. Budući da su obje mogućnosti jednako privlačne, razočaravajuće je zaključiti da nakit iz ostave Nin-Privlaka nema dovoljno uvjerljive paralele ni s egejskim niti s crnomorskim nakitom. Zbog toga pitanje podrijetla ostave iz Nin-Privlaka ostaje otvoreno.¹⁰³

¹⁰⁰ FALKENSTEIN 1997; CHAPMAN, GAYDARSKA, SLAVCHEV 2008.

¹⁰¹ SÉFÉRIADÈS 2009: 179.

¹⁰² SÉFÉRIADÈS 2009: 184; TEŽAK-GREGL 2001: 29–30; DURMAN 2002: 6–9.

¹⁰³ Želimo zahvaliti brojnim kolegama na pomoći pri pisanju ovoga članka. Dali su nam korisne savjete, ili pomogli tražiti paralele među prapovijesnim nakitom s kojim su dobro upoznati. Za takvu pomoć najviše su zaslužni: Oliver Dickinson, Aleksandar Durman, Daria Ložnjak Dizdar, Walter Gauß, Helen Hughes-Brock, Eleni Konstantinidi-Syvridi, Joseph Maran, Georg Nightingale, Lena Papazoglou-Manioudaki, Kostas Paschalidis, a pogotovo Aleksander Minčev i Vladimir Slavčev iz muzeja u Varni. Dariji Ložnjak Dizdar zahvaljujemo i na skretanju pažnje na bikoničnu zlatnu perlu iz Arada (objavljena je u katalogu *Prähistorische Goldschätze aus dem ungarischen Nationalmuseum, Ausstellung im: Museum für Vor- und Frühgeschichte Archäologisches Museum Frankfurt am Main 16. 10. 1999 – 9. 1. 2000* (ur. T. Kovács & P. Raczky), Frankfurt a. M., 1999, sl. 7. No, usporedbe s tom perlom bit će ostavljene za neku buduću priliku.

Bibliografija

- ABRAMIĆ, Mihovil. 1939. Tragovi najstarijeg života u Splitu. *Hrvatski glasnik* 2/299: 207–236.
- ALRAM-STERN, Eva. 2004. *Die ägäische Frühzeit. 2. Serie: Forschungsbericht 1975–2002*. 2. Band: Teil 1 und Teil 2: Die Frühbronzezeit in Griechenland mit Ausnahme von Kreta. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ANTONOVA, Irina, TOLSTIKOV, Vladimir, TREISTER, Mikhail. 1996. *The Gold of Troy. Searching for Homer's Fabled City*, London: Thames & Hudson.
- ARUZ, Joan. 2003. *Art of the First Cities. The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus*, New York – New Haven: Metropolitan Museum of Art.
- BERNABÒ-BREA, Luigi. 1976. *Poliochni. Città preistorica nell'isola di Lemnos II*, Monografie Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente. Roma: L'Erma di Bretschneider.
- BLEGEN, Carl William, CASKEY, John Langdon., RAWSON, Marion, Jerome SPERLING, 1950. *Troy. General Introduction. The First and Second Settlements*, Princeton: Princeton University Press.
- BRANIGAN, Keith. 1974. *Aegean Metalwork of the Early and Middle Bronze Age*, (Oxford monographs on classical archaeology). Oxford: Clarendon Press.
- BRANIGAN, Keith. 1983. Gold and goldworking in Early Bronze Age Crete, *Temple University Aegean Symposium* 8: 15–20. Philadelphia: Department of Art History, Temple University.
- CAZZELLA, Alberto, GORI, Maja, PACCIARELLI, Marco, Giulia RECCHIA. 2020. 2500–2000 BC: connectivity phenomena between the Balkans, Greece, Southern Italy, Eastern Sicily, the Aeolian Islands and Malta”, *Rivista di Scienze Preistoriche*, LXXII S1: 181–197.
- CHAPMAN, John. 2000. *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South-eastern Europe*, London – New York: Routledge.
- CHAPMAN, John, GAYDARSKA, Bisserka, Vladimir SLAVCHEV. 2008. The life histories of Spondylus shell rings from the Varna I Eneolithic cemetery (northeast Bulgaria): transformation, revelation, fragmentation and deposition, U *Studia in Memoriam Ivani Ivanov: The Varna Eneolithic Necropolis and Problems of Prehistory in Southeast Europe (Acta Musei Varnaensis VI)*, ur. V. Slavchev, 139–144. Varna
- DAVARAS, Costis. 1975. Early Minoan jewellery from Mochlos, *Annual of the British School at Athens* 70: 101–114.
- DEMAKOPOULOU, Katie (ur.). 1990. *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos: Heinrich Schliemann, the 100th Anniversary of his Death*. Athens, *National Archaeological Museum, 15th June - 2nd September 1990, Berlin, Altes Museum, 4th October 1990 - 15th January 1991*. Joint exhibition of the National Archaeological Museum Athens and the Museum Altes Berlin, Athens: Ministry of Culture of Greece.
- DEMAKOPOULOU, Katie (ur.). 1998. *Kosmimata tis ellinikis proistorias. O neolithikos thesauros*, Atena.

- DEMARGNE, Pierre. 1930. Bijoux minoens de Mallia, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 54: 404–421.
- DICKINSON, Oliver. 1994. *The Aegean Bronze Age*, Cambridge: Cambridge University Press.
- DÖRPFELD, Wilhelm. 1927. Alt-Ithaka: ein Beitrag zur Homer-Frage; Studien und Ausgrabungen auf der Insel Leukas-Ithaka. München-Gräfelfing.
- DRIESSEN, Jan, Colin F. MACDONALD, 2000. *The Troubled Island. Minoan Crete before and after the Santorini Eruption*. Oxford: Oxbow Books.
- DURMAN, Aleksandar. 2002. Spondylus – najranija europska vrijednosnica, *Numizmatičke vijesti* 44, 5–17.
- EFFINGER, Maria. 1996. *Minoischer Schmuck (British Archaeological Reports – International Series br. 646)*, Oxford: British Archaeological Reports Oxford Ltd.
- EVANS, Artur. 1921. *The Palace of Minos at Knossos*, vol. I, London: Macmillan.
- FALKENSTEIN, Frank. 1997. Neolithische und chalkolithische Spondylus-Artefakte. Anmerkungen zur Verbreitung, Tauschgebiet und sozialer Funktion, U *Hronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel*, ur. C. Becker, M.-L. Dunkelmann, C. Metzner-Nebelsick, H. Peter-Röcher, M. Roeder, B. Terzan, 91–106. Espelkamp: Leidorf.
- FITTON, J. Lesley. 2000. *The Minoans. Crete in the Bronze Age*, London: British Museum.
- FOL, Aleksandăr Nikolaev, Jan LICHARDUS. 1988. *Macht, Herrschaft und Gold. Das Gräberfeld von Varna (Bulgarien) und die Anfänge einer neuen europäischen Zivilisation*, Saarbrücken: Moderne Galerie des Saarland-Museums.
- FORENBAHER, Saša. 2018. Ljubljana i Cetina: lončarski stilovi 3. tisućljeća prije Krista na prostoru istočnoga Jadrana/Ljubljana and Cetina: Pottery Styles of the Third Millennium BC in the Eastern Adriatic, *Prilozi Instituta za arheologiju* 35: 113–157.
- FORENBAHER, Saša. 2023, *Rane grobne gomile na Jadranu. Raznolikost pogrebnih običaja u 3. tisućljeću pr. Kr.* Zagreb: Institut za arheologiju.
- GIMBUTAS, Maria. 1977. Gold treasure at Varna, *Archaeology* 30/1: 44–51.
- GLOGOVIĆ, Dunja. 1999–2000. Brončanodobne ostave iz Dalmacije, *Opuscula archaeologica* 23–24: 11–20.
- GLOGOVIĆ, Dunja. 2003. Nalazi prapovijesnoga zlata iz Dalmacije i Hrvatskog primorja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 20: 27–32.
- GORI, Maja, RECCHIA, Giulia, Helena TOMAS. 2018. The Cetina phenomenon across the Adriatic during the 2nd half of the 3rd millennium BC: new data and research perspectives. U *Atti del 38° Convegno Nazionale di Studi sulla Preistoria, Protostoria e Storia della Daunia*, ur. A. Gravina, 61–78. San Severo.
- GORI, Maja. 2020. Κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν. Cetina communities on the move across the Central Mediterranean and the Balkans in the 3rd millennium BC. U *Objects, Ideas and Travelers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age*, ur. Maran J., Băjenaru, R., Sorin, C. Ailincăi, A. D. Popescu, & S. Hansen, 65–83. Bonn.

- GOVEDARICA, Blagoje. 1989. *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- GOVEDARICA, Blagoje. 2006. Finds of the Cetina-type in the western Balkan hinterland and the issue of culture-historical interpretation in the prehistoric archaeology, *Vjesnik za Arheologiju i povijest dalmatinsku* 99: 27–41.
- HARTMANN, Axel. 1970. *Praehistorische Goldfunde aus Europa*, (Studien zu den Anfängen der Metallurgie, Vol. 3.), Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- HEYD, Volker, 2013. Europe at the dawn of the Bronze Age. U *Transitions to the Bronze Age. Interregional Interaction and Socio-Cultural Change in the Third Millennium BC Carpathian Basin and Neighbouring Regions*, ur. V. Heyd, G. Kulcsár and V. Szevérenyi, 9–66. Budapest: Archaeolingua.
- HIGGINS, Reynold Alleyne. 1980. *Greek and Roman Jewellery*, Berkeley: [University of California Press; 2nd edition (January 1, 1981).
- HIGHAM, Tom, CHAPMAN, John, SLAVČEV, Vladimir, GAYDARSKA, Bisserka, HONCH, Noah, YORDANOV, Yordan, DIMITROVA, Branmira. 2007. New perspectives on the Varna cemetery (Bulgaria) – AMS dates and social implications, *Antiquity* 81: 640–654.
- HIGHAM, Tom, CHAPMAN, John, SLAVČEV, Vladimir, GAYDARSKA, Bisserka, HONCH, Noah, YORDANOV, Yordan. 2008. New AMS radiocarbon dates for the Varna Eneolithic cemetery, Bulgarian Black Sea coast. U *Studia in Memoriam Ivani Ivanov: The Varna Eneolithic Necropolis and Problems of Prehistory in Southeast Europe (Acta Musei Varnaensis VI)*, ur. V. Slavchev, 95–114. Varna.
- IAKOVIDIS, Spyros. 1977. On the use of Mycenaean ‘buttons’, *Annual of the British School at Athens* 72: 113–119.
- IVANOV, Ivana. 1983. Le Chalcolithique en Bulgarie et dans la nécropole de Varna. U *Ancient Bulgaria. Papers Presented to the International Symposium on the Ancient History and Archaeology of Bulgaria, University of Nottingham, 1981*, A. G. Poulter (ur.), 154–163. Nottingham: University of Nottingham, Dept. of Classical and Archaeological Studies, Archaeology Section.
- KALTSAS, Nikolaos. 2007. *National Archaeological Museum Athens*, (English language edition), Athens: Kapon Editions.
- KARO, Georg. 1930. *Die Schachtgräber von Mykenai*, München: Universitätsbibliothek Heidelberg.
- KARO, Georg. 1930a. Schatz von Tiryns, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 55: 119–140.
- KILIAN-DIRLMEIER, Imma. 2005. *Die Bronzezeitlichen Gräber bei Nidri auf Leukas. Ausgrabungen von W. Dörpfeld 1903–1913*, (Monographien des RGZM, Band 62). Mainz: Heidelberg: Propylaeum.
- KONSTANTINIDI, Eleni M. 2001. *Jewellery Revealed in the Burial Contexts of the Greek Bronze Age (British Archaeological Reports – International Series br. 912)*, Oxford: [British Archaeological Reports Oxford Ltd.
- LAFFINEUR, Robert, Lucien BASCH, (ur.). 1991. *Thalassa. L'Égée préhistorique et la mer*. Actes de la troisième Rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège,

- Station de recherches sous-marines et océanographiques (StaReSO), Calvi, Corse (23-25 avril 1990) (*Aegaeum* 7), Liège – Austin: Université de Liège-Archéologi.
- LAFFINEUR, Robert, Emanuele GRECO (ur.). 2005. *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean Proceedings of the 10th International Aegean Conference: Italian School of Archaeology, Athens, 14–18 April 2004*. Université de Liège.
- LOŽNJAK-DIZDAR, Daria, Hrvoje POTREBICA. 2017. *Brončano doba Hrvatske u okviru srednje i jugoistočne Europe*, Zagreb: Meridijani.
- MAJNARIĆ PANDŽIĆ, Nives. 2004. Brončanodobni zlatni nalazi iz Hrvatske. U *Spomenica Filipa Potrebiće*, ur. Mirjana Matijević Sokol, 75–87. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu - Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije.
- MAKKAY, János. 1993. Comparisons of some Chalcolithic and EBA types from Anatolia, the Aegean and the SE Balkans. U *Ancient Macedonia V. Papers read at the fifth International Symposium held in Thessaloniki, October 10–15, 1989: Manolis Andronikos in memoriam : Arhaia Makedonia V*, 821–830. Solun: Institute for Balkan Studies.
- MARAN, Joseph. 1987. Kulturbeziehungen zwischen dem nordwestlichen Balkan und Südgriechenland am Übergang vom späten Äneolithikum zur frühen Bronzezeit (Reinecke A I.), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 17: 77–85.
- MARAN, Joseph. 1998. *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr. Studien zu den kulturellen Verhältnissen in Südosteuropa und dem zentralen sowie östlichen Mittelmeerraum in der späten Kupfer- und frühen Bronzezeit (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 53)*, Bonn: Habelt.
- MARAN, Joseph. 2006. Coming to terms with the past: ideology and power in Late Helladic IIIc. U *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, 123–150. ur. S. Deger-Jalkotzy & I. S. Lemos. Edinburg: Edinburgh University Press.
- MARAN, Joseph. 2007. Seaborne contacts between the Aegean, the Balkans, and the central Mediterranean in the 3rd millennium BC: the unfolding of the Mediterranean world, U *Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory across Borders (Aegaeum 27)*, ur. I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis & R. Laffineur, 3-21. Liège.
- MARIJANOVIĆ, Brunislav. 1991. Ljubljanska kultura na istočnoj jadranskoj obali, *Vjesnik za Arheologiju i historiju dalmatinsku* 84: 215–245.
- MAROVIĆ, Ivan. 1953. Bakrene sjekire u prehistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 55: 124–144.
- MAROVIĆ, Ivan. 1963. Iskopavanja kamenih gomila oko vrela rijeke Cetine god. 1953. 1954. i 1958. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 61: 5–80.
- MAROVIĆ, Ivan. 1979. Rezultati arheološkog sondiranja u Gospodskoj pećini kod vrela Cetine. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 62–63: 13–50.
- MAROVIĆ, Ivan, Borivoj ČOVIĆ, 1983. Cetinska kultura. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV. Bronzano doba*, 191–231, ur. Alojzije Benac, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- MAROVIĆ, Ivan. 1991. Istraživanja kamenih gomila Cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 84: 15-214.

- MAXWELL-HYSLOP, Kathleen R. 1971. *Western Asiatic Jewellery c. 3000-612 B.C.*, London: Methuen.
- MENDONI, Lina (ur.). 1997. *Poliochni on Smoke-Shrouded Lemnos. An Early Bronze Age Centre in the North Aegean*, Athènes, Ministère de l'Égée.
- MILOŠEVIĆ, Ante. 1998. *Arheološka topografija Cetine*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- NICOLIS, Franco. 2005. Long distance cultural links between northern Italy, the Ionian islands and the Peloponnese in the last centuries of the 3rd Millennium BC. U *Emporia. Aegeans in Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference (Aegaeum 25)*, ur. Robert Laffineur and Emanuele Greco, 527–538. Liège: Université de Liège and Austin.
- PAPADATOS, Yiannis. 2005. *Tholos Tomb Gamma. A Prepalatial Tholos Tomb at Phourni, Archanes*, Philadelphia: INSTAP Academic Press (Institute for Aegean Prehistory).
- PAPATHANASSOPOULOS, Georg A. 1996. *Neolithic Culture in Greece*, Athens: Nicholas P. Goulandris Foundation, Museum of Cycladic Art.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN, Maja. 1985. Neki novi aspekti širenja egejske i grčke kulture na centralni Balkan. *Starinar* 36: 19–49.
- PIERIDES, Angeliki. 1971. *Jewellery in the Cyprus Museum*, Nicosia: Republic of Cyprus, Ministry of Communications & Works, Dept. Of Antiquities, Nicosia.
- PRESTON, Laura. 1999. Mortuary Practices and the Negotiation of Social Identities at LM II Knossos. *Annual of the British School at Athens* 94: 131–143.
- PRIMAS, Margarita. 1996. *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v. Chr. im Adriagebiet-Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, Bonn: Habelt, R.
- RAMBACH, Jörg. 2007. Olympia and Andravida-Lechaina: two Bronze Age sites in the northwest Peloponnese with far-reaching overseas cultural connections. U *Between the Aegean and Baltic Seas: Prehistory across Borders (Aegaeum 27)*, ur. I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis & R. Laffineur, 81–90. Liège: Université de Liège, histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique.
- RASMUSSEN MCCALLUM, Lucinda. 1983. Aegean and Near Eastern Gold Jewelry in the Early Bronze Age, *Temple University Aegean Symposium* 8: 21–31. Philadelphia: Department of Art History, Temple University.
- RECCHIA, Giulia, Alberto CAZZELLA. 2017. Permeable boundaries in the late 3rd millennium BC Central Mediterranean: contacts and mobility between the Balkans, Greece, southern Italy and Malta. U *Hesperos. The Aegean Seen from the West. Proceedings of the 16th International Aegean Conference (Aegaeum)*, University of Ioannina, Department of History and Archaeology, Unit of Archaeology and Art History, 18-21 May 2016, ur. Michael Fotidias, Robert Laffineur, Yannis Lolos, and Andreas Vlachopoulos, 93-104. Peeters Publishers.
- RECCHIA, Giulia, Helena TOMAS, (u tisku). The dawn of the Bronze Age along the eastern Adriatic coast and the Cetina phenomenon, U *Oxford Handbook of Balkan Prehistory*, ur. M. Galaty.

- REINHOLDT, Claus. 1993. Der Thyreatis-Hortfund in Berlin. Untersuchungen zum vormykenische Edelmetallschmuck in Griechenland. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 108: 1–41.
- REINHOLDT, Claus. 2008. *Der frühbronzezeitliche Schmuckhortfund von Kap Kolonna. Ägina und die Ägäis im Goldzeitalter des 3. Jahrtausends v. Chr (Ägina-Kolonna. Forschungen und Ergebnisse 2)*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften,
- RENFREW, Colin. 1978. Varna and the social context of early metallurgy. *Antiquity* 52: 199–203.
- RENFREW, Colin. 1986. Varna and the emergence of wealth in prehistoric Europe. U *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*, ur. A. Appadurai, 141–168. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAKELLARAKIS, Yannis, Efi SAPOUNA-SAKELLARAKIS. 1997. *Archanes. Minoan Crete in a New Light*, Athens: Ammos.
- SAPOUNA-SAKELLARAKIS, Efi. 1977. Cycladic jewelry. U *Art and Culture of the Cyclades*, ur. J. Thimme, 123–129. Karlsruhe.
- SARGNON, Odette. 1987. *Les bijoux préhelléniques*, Paris: Editions Geuthner.
- SCHMIDT, Hubert. 1902. *Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer*, Berlin.
- SEAGER, Richard B. 1912. *Explorations in the Island of Mochlos*, Boston.
- SÉFÉRIADÈS, Michael Louis. 2009. Spondylus and long-distance trade in Prehistoric Europe. U *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley 5000– 3500 BC*, ur. D. W. Anthony, Jennifer Y. Chi, 179–190. Princeton: Princeton University Press.
- SLAVCHEV, Vladimir. 2009. The Varna Eneolithic cemetery in the context of the Late Copper Age in the East Balkans. U *The Lost World of Old Europe. The Danube Valley 5000– 3500 BC*, ur. D. W. Anthony, Jennifer Y. Chi, 193–210. Princeton: Princeton University Press.
- TEŽAK GREGL, Tihomila. 2001. Veze između kontinentalne i primorske Hrvatske tijekom neo/eneolitika, *Opuscula archaeologica* 25: 27–38.
- TODOROVA, Henrieta. 2003. Prehistory of Bulgaria, U *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, ur. D. V. Grammenos, 257–328. Solun: Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece.
- TOMAS, Helena. 2005. Mycenaean in Croatia?, U *Emporia. Aegeans in Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean Conference (Aegaeum 25)*, ur. R. Laffineur & E. Greco, 673–682. Liège–Austin.
- TOMAS, Helena. 2010. The world beyond the northern margin: the Bronze Age Aegean and east Adriatic coast. U *Archaic State Interaction: The Eastern Mediterranean in the Bronze Age*, ur. Parkinson, W. A. and Galaty, M. L., 181–212. Santa Fe: School for Advanced Research Press.
- TOMAS, Helena. 2012. Alleged Aegean jewellery from the eastern Adriatic coast. U *Kosmos. Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 12th International Aegean Conference (Aegaeum 33)*, ur. M.-L. Nosch & R. Laffineur, 567–576. Leuven – Liège: Peeters.

- TOMAS, Helena. 2014. U potrazi za pisanim izvorima o minojskoj Potniji. U *Put Velike Božice, Radovi za znanstvenog kolokvija, Zagreb, 22. svibnja 2012.* (Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 46), ur. A. Nikoloska & I. Vilogorac Brčić, 75–85. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, FF-press.
- TOMAS, Helena. 2016. *Prapovijesni Kikladi. Kulture ranoga brončanog doba na kikladskome otočju u Grčkoj*, Zagreb: Školska knjiga.
- TOMAS, Helena. 2017. Early Bronze Age sailors of the eastern Adriatic: the Cetina Culture and its impact. U *Hesperos. The Aegean seen from the West. Proceedings recchiaof the 16th International Aegean Conference, University of Ioannina, 18-21 May 2016*, ur. M. Fotiadis, R. Laffineur, Y. Lolos & A. Vlachopoulos, 215–222. Leuven–Liège.
- TOMAS, Helena. 2020a. Cetina Valley – an ancient pathway of communication. U *Objects, Ideas and Travellers. Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age. Conference to the Memory of Alexander Vulpe, Rudolph Tulcea, Romania, November 2017*, ur. J. Maran, R. Bajenaru, S.-C. Ailincăi, D. Papescu & S. Hansen, 53–63. Bonn.
- TOMAS, Helena. 2020b. A Cetina Valley Project (CeVaS) – Tracing the Early Bronze Age Tradesmen. U *Studia honoraria archaeologica: zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*, ur. D. Tončinić, I. Kaić, V. Matijević i M. Vukov, 451–462. Zagreb: Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, FF Press.
- TSOUNTAS, Christos. 1908. *Ai proistorikai akropoleis Diminiou kai Sesklou*, Atena.
- VASILAKIS, Angelou. 1996. *O hrysos kai o argyros stin Kriti kata tin proimi periodo tou halkou*, Iraklio. Athens.
- VINSKI, Zdenko. 1959. O prehistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji. *Arheološki radovi i rasprave* 1, 209–213: 1–14.
- VINSKI, Zdenko, Ksenija VINSKI GASPARINI. 1956. Prolegomena k statistici i kronologiji prehistorijskih ostava u Hrvatskoj i u vojvođanskom području Srijema, *Opuscula archaeologica* 1: 57–109.
- WEISSHAAR, Hans Joachim. 1982. Varna und die ägäische Bronzezeit, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 12: 321–329.
- WOOLLEY, Charles Leonard. 1934. *Ur Excavations II. The Royal Cemetery*, London.
- XANTHOUIDES, Stephanos A. 1924. *The Vaulted Tombs of Mesara*, Liverpool – London.
- XENAKI-SAKELLARIOU, Agnes. 1985. *Oi thalamotoi tafoi ton Mykinon*, Ch. Tsounta (1887-1898), Paris: Diffusion de Bocard.

The Hoard of Gold Jewellery from Nin Privlaka and its Comparison with Early Bronze Age Jewellery from Crete

The article deals with a group of gold objects – jewellery. It is an accidental find from the location of Privlaka near Nin, usually described as a hoard. The circumstances of its discovery are unclear. The group consists of biconical beads with gold bands and two buttons. In the first publications, the possible Aegean origin of this jewellery was discussed. This article contains a detailed comparison of all pieces of jewellery and similar Aegean specimens. It is shown that in some cases there are certain similarities with Aegean Early Bronze Age specimens, but not direct parallels. Thus, it was concluded that this jewellery did not arrive on the eastern Adriatic coast from the area of Egeida.

Keywords: Nin-Privlaka, Aegeid, gold jewellery, early bronze age

Ključne riječi: Nin-Privlaka, Egeida, zlatni nakit, rano brončano doba

Helena Tomas
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
htomas@ffzg.hr

Ana Pavlović
Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
apavlovi3@ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*